

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M- A)

گرایش: تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

وزراء عصر شاهرخ تیموری به نام های:

(خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی، فصیح الدین احمد خوافی، سید فخر الدین محمد، امیرنظام الدین احمد داوود، خواجه غیاث الدین احمد اند خودی، امیر جعفر تبریزی، امیر علاء الدین علی شقانی، خواجه شمس الدین بالیچه سمنانی، خواجه غیاث الدین سالار سمنانی)

استاد راهنما:

دکتر حمید مشعوف

استاد مشاور:

دکتر محمد رادمنش

نگارش:

مرتضی ابویسانی

تابستان ۱۳۹۱

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A.»

گرایش: تاریخ ایران اسلامی

عنوان:

وزراء عصر شاهرخ تیموری به نام های: (خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی، فصیح الدین احمد خوافی، سید فخر الدین محمد، امیر نظام الدین احمد داوود، خواجه غیاث الدین احمد اند خودی، امیر جعفر تبریزی، امیر علاء الدین علی شقانی، خواجه شمس الدین بالیچه سمنانی، خواجه غیاث الدین سالار سمنانی)

نگارش:

مرتضی ابویسانی

تابستان ۱۳۹۱

۱. دکتر حمید مشعوف

۲. دکتر محمد رادمش

۳. دکتر احمد اشرفی

هیأت داوران:

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت رساله پایان نامه

اینجانب **مرتضی ابریسانی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته / دکتری حرفه ای / دکترای تخصصی در رشته **تاریخ** که در تاریخ **۱۳۹۱/۶/۲۳** از پایان نامه خود تحت عنوان **"وزراء عصر شاهنشاهی قاجاریه: بهائیه‌ها"** ..... " با کسب نمره

۱۷/۵ و درجه ..... دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱) این پایان نامه رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده ام.
۲) این پایان نامه رساله قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با این جانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی **مرتضی ابریسانی**

امضاء و تاریخ

۱۳۹۱ / ۶ / ۲۳

تقدیر و تشکر از ...

بر خود لازم می دانم از زحمات و مساعدت های همه کسانی که به نحوی ،
نگارنده را در امر پژوهش و تحقیق یاری نموده اند به مصداق من لم یشکر

المخلوق لم یشکر الخالق تشکر و قدردانی کنم .

همچنین فرض است که از کلیه اساتید و کارشناسان و به ویژه

آقایان دکتر مشعوف و دکتر رادمنش و اساتید گروه تاریخ تقدیر

و قدردانی به عمل آورم که مددکار این حقیر در انجام این مهم بوده اند .

تقدیم به .....

همسر ارجمندم ، که با حمایت و یاری بی دریغش همواره مشوق و پشتیبان
من در این راه بوده و با تحمل سختی ها و فراز و نشیب ها مرا یاری کرده است.

تقدیم به .....

روح همیشه جاودان پدر بزرگووارم که هرچه دارم از اوست.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۴	فصل اول: کلیات
۵	۱-۱- بیان مسئله
۵	۱-۲- اهداف تحقیق
۶	۱-۳- ابعاد مسئله
۶	۱-۴- سؤالات تحقیق
۶	۱-۵- فرضیات
۷	۱-۶- روش کار تحقیق
۷	۱-۷- پیشینه تحقیق
۸	۱-۸- مشکلات تحقیق
۸	۱-۹- معرفی برخی از منابع دوره تیموری
۲۴	۱-۱۰- تاریخ نگاری در عصر تیموری
۳۰	فصل دوم: اوضاع سیاسی ایران از ابتدای ظهور تیموریان تا مرگ شاهرخ
۳۱	۲-۱- چگونگی بر آمدن تیمور و شکل گیری حکومت تیموریان
۳۱	۲-۱-۱- اصل و نسب تیمور
۳۲	۲-۱-۲- آغاز قدرت یابی تیمور در ماورالنهر
۳۳	۲-۱-۳- تیمور در ایران
۳۴	۲-۱-۴- یورش سه ساله
۳۶	۲-۱-۵- یورش پنج ساله
۳۶	۲-۱-۶- یورش هفت ساله
۳۸	۲-۲- جانشینی تیمور
۴۱	۲-۲-۱- چگونگی پادشاهی شاهرخ
۴۵	۲-۳- درگیری های و کشمکش های شاهرخ
۴۶	۲-۳-۱- طغیان سلطانی سبزواری
۴۶	۲-۳-۲- مخالفت خلیل سلطان با شاهرخ
۴۸	۲-۳-۳- مخالفت سلطان حسین با شاهرخ
۴۹	۲-۳-۴- شورش و مخالفت حاکم استر آباد

۵۰	۲-۳-۵- مخالفت میرزا عمر بن میرانشاه
۵۱	۲-۳-۶- طغیان شیخ نور الدین و لشکر کشی شاهرخ به سمرقند
۵۲	۲-۳-۷- شورش سیستان و رهبران غور
۵۳	۲-۳-۸- شیراز و دفع فتنه میرزا اسکندر و میرزا بایقرا
۵۵	۲-۴- حوادث و دیگریهای سیاسی و نظامی دیگر
۵۷	۲-۵- شاهرخ و قراقویونلوها
۶۳	۲-۶- شاهرخ و دولتهای همجوار
۶۵	۲-۷- مرگ شاهرخ
۶۸	فصل سوم : ساختار حکومتی تیموریان در رابطه با وزارت
۶۹	۳-۱- بررسی نقش وزارت در ارتباط با
۶۹	۳-۱-۱- وزارت و دربار تیموریان
۷۴	۳-۱-۲- وزارت و امور دیوان ها
۷۷	۳-۲- وزارت و امور کشوری و لشکری
۷۷	۳-۲-۱- وزارت شاهزادگان تیموری
۷۹	۳-۲-۲- وزارت و اداره امور ایالات
۸۱	۳-۲-۳- وزارت و امور لشکری
۸۵	فصل چهارم :وزارت ، نقش و جایگاه آن در دوره تیموریان (شاهرخ)
۸۶	۴-۱- تعریف وزارت ، دولت ، حکومت
۸۸	۴-۲- نگاهی گذار به پیشینه وزارت در ایران
۸۸	۴-۲-۱- وزارت در ایران باستان
۹۰	۴-۲-۲- وزارت در ایران بعد از اسلام
۹۳	۴-۲-۳- جایگاه وزارت در دوره تیموریان
۹۴	۴-۳- معیار و ملاک انتخاب وزیران در دوره تیموریان
۹۷	۴-۴- مخاطرات و محدودیت های وزیران
۱۰۰	۴-۵- دیوان های اداری تیموریان در پیوند با وزارت
۱۰۱	۴-۵-۱- دیوان جغتای (ترک ، ت واچی)
۱۰۳	۴-۵-۲- دیوان ایرانی (سرت)
۱۰۴	۴-۵-۳- مناصب دیوان وزارت (اعلی)
۱۰۹	۴-۶- اصلاحات و اقدامات شاهرخ در زمینه دیوانی

۱۰۹	۴-۶-۱- نگاهی تازه از شاهرخ به مسئله وزارت
۱۱۰	۴-۶-۲- توجه به آبادانی شهرها و روستاها
۱۱۱	۴-۶-۳- مدارس و کتابخانه ها
۱۱۳	۴-۶-۴- مساجد و زیارتگاهها
۱۱۴	۴-۶-۵- دیگر اقدامات شاهرخ
۱۱۵	۴-۶-۶- اقدامات شاهرخ و نقش وزارت در آن
۱۱۸	فصل پنجم : معرفی وزیران شاهرخ و علمکرد آنان
۱۱۹	۵-۱- خواجه غیاث الدین سالار سمنانی
۱۲۱	۵-۲- سید فخر الدین محمد
۱۲۴	۵-۳- امیر علاء الدین علی شقانی
۱۲۷	۵-۴- امیر نظام الدین احمد داود
۱۲۸	۵-۵- خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی
۱۲۹	۵-۵-۱- اصل و نسب
۱۲۹	۵-۵-۲- دوران وزارت
۱۳۲	۵-۵-۳- مزار خواجه غیاث الدین پیر احمد
۱۳۳	۵-۶- بناهای منسوب به خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی
۱۳۳	۵-۶-۱- عمارت سر مزار شیخ زین الدین خوافی
۱۳۳	۵-۶-۲- جماعت خانه سر مزار مولانا زین الدین ابوبکر تایبادی
۱۳۴	۵-۶-۳- مدرسه غیاثیه خرگرد
۱۳۶	۵-۷- مولانا فصیح الدین احمد خوافی
۱۳۹	۵-۸- امیر جعفر تبریزی
۱۴۰	۵-۹- خواجه غیاث الدین احمد اندخوری
۱۴۲	۵-۱۰- خواجه شمس الدین محمد بالیچه سمنانی
۱۴۴	۵-۱۱- اقدامات خواجه شمس الدین بالیچه سمنانی
۱۴۴	۵-۱۱-۱- مسجد جامع سمنان
۱۴۵	۵-۱۲- سایر وزیران دیوان اعلی
۱۴۸	نتیجه گیری
۱۵۳	منابع و مأخذ
۱۶۲	چکیده انگلیسی

چکیده:

شاهرخ از پادشاهان تیموری به فرهنگ دوستی و هنرپروری شهرت داشت. ۳۸ سال سلطنت او (۸۵۰-۸۱۲) همراه بود از حمایت از دانشمندان، فرهنگ و هنر در هرات و خراسان و سمرقند. این پژوهش در جهت بررسی علل گسترش فرهنگ و هنر و رواج زبان فارسی، با تکیه بر نقش وزرای دوره شاهرخ، نوشته شده است. نقش وزرای ایرانی در جهت دادن به خواسته‌ها و علایق شاهرخ، قابل توجه، تأمل و بررسی است.

شیوه و ضوابط انتخاب وزیران در دوره مورد نظر به طور عمده مبتنی بر شهرت افراد، برخورداری از دانش خوشنامی بوده است. تسلط بر شیوه‌های اداری و دیوانی در درجه دوم اهمیت قرار داشته است. وزیران از میان خانواده‌های ایرانی و عالم و خوشنام برگزیده می‌شدند و همین امر به اعتلای سطح فرهنگی و هنری عصر شاهرخ کمک‌های شایانی نمود. بررسی زندگی نامه وزیران دوره شاهرخ به علت فقر منابع تاریخی، توأم با موانع و اشکالات است، با این حال به مشهورترین و گمنام‌ترین آنها اشاره شده است.

زندگی نامه وزیران و اقدامات آنان و فعالیتهای علمی و ادبی و هنری مورد تحلیل و نگارش قرار گرفته است. افرادی چون خواجه پیر احمد خوافی و فصیح خوافی، بالیچه سمنانی، خواجه احمد اندخودی و... از جمله آنان محسوب می‌شود. اوضاع سیاسی و اجتماعی گاه با علائق و خواسته‌های فرمانروا در تعارض قرار می‌گرفت، لکن درایت وزراء در سامان دادن امور، مانع از بروز مشکلات جدی می‌گردید. آثار معماری، تاریخی، کتاب‌های تاریخی و هنری روزگار شاهرخ، نشان دهنده خلاصه زحمات آن گروه می‌باشد. می‌توان گفت، پیشرفتهای عصر شاهرخ مرهون سه عامل، توجهات شخص شاهرخ و همسر و فرزندانش، برخورداری از وزیران دانشمند و دوستدار علم و دانش و شرایط زمانی و مکانی و ضرورت‌های اجتماعی بوده است.

مقدمه:

شاهرخ به عنوان دومین پادشاه تیموری در طی ۳۸ سال سلطنت و با وجود مشکلات و گرفتاریهای سیاسی و نظامی فراوان، در کشور دست به اقدامات عمرانی و فرهنگی قابل توجهی زده است و این مجموعه اقدامات باعث شده است که فرهنگ و هنر و ادب ایرانی در این دوره به اوج شکوفایی برسد.

حال سوال این است که در این اقدامات چه کسانی نقش داشته اند؟ آنچه که روشن است وزارت و وزیران ایرانی بار اصلی این مهم را به دوش کشیده اند و آن را به سر منزل مقصود رسانده اند.

این تحقیق در پی آن است که با کنکاش و تفحص در دوران شاهرخ به خصوص در امر وزارت و معرفی وزیران و بررسی نقش آنان در اداره کشور همچنین معیارها و ملاک های انتخاب وزیران و بررسی عملکرد وزیران در دوران وزارت، نقش وزارت در نظام حکومتی تیموریان و شاهرخ، پاسخی در خور ارائه دهد.

در پژوهش پیش رو سعی شده است که از زوایای مختلف به بررسی مسأله وزارت دوره تیموری به خصوص عصر شاهرخ پرداخته شود. برای تحقق این امر مبحث مذکور در پنج فصل گردآوری گردیده است که به شرح زیر می باشد:

فصل اول: کلیات که شامل، مقدمه و معرفی برخی از منابع دوره تیموری و بررسی شیوه تاریخ نگاری در این دوره می باشد.

فصل دوم: بررسی اوضاع سیاسی عصر شاهرخ و درگیری ها و منازعات وی از ابتدای به سلطنت رسیدن تا پایان. هدف از این امر روشن شدن وضعیت سیاسی عصر شاهرخ بوده تا برخلاف نظر بسیاری که این دوره را دوران آرامش سیاسی دانسته و دلیل فرهنگ درخشان این دوره را در سایه این آرامش می دانند، آشکار شود که شاهرخ با وجود درگیریهای نظامی و سیاسی مستمر که داشته است، از امر وزارت و انتخاب وزیران ایرانی و نقش کلیدی آنها غافل نبوده است.

فصل سوم: بررسی ساختار حکومتی تیموریان در ارتباط با وزارت. که در این زمینه ارتباط و نقش وزارت را در برخی از نهادها و ساخت حکومتی تیموریان مورد بررسی و تحلیل قرار داده تا نقش کلیدی وزارت بیشتر روشن گردد.

فصل چهارم: وزارت، نقش و جایگاه آن در دوره شاهرخ. در این بخش به بررسی پیشینه وزارت در ایران، جایگاه و معیار و ملاکهای انتخاب وزیران در دوره تیموریان و شاهرخ و بررسی دو دیوان مهم عصر شاهرخ و اقدامات شاهرخ پرداخته شده است تا نقش وزیران در زمینه های مختلف دوره حکومت شاهرخ روشن گردد.

فصل پنجم: معرفی وزیران شاهرخ و عملکرد آنان. هدف از بررسی و مطالعه در این قسمت روشن تر شدن اقدامات فرهنگی و عمرانی وزیران دوره شاهرخ تیموری بوده است و اینکه نقش آنان در این دوره بیشتر تبیین گردد.

در خاتمه از زحمات و راهنمایی های ارزنده استاد فرهیخته دکتر حمید مشعوف و همچنین نکات کلیدی و راهگشای استاد دکتر محمد رادمنش کمال تشکر و امتنان را دارم. هم چنین از همکاری همه جانبه کتابخانه مرکزی استان قدس رضوی و کتابخانه مرکزی دانشکده ادبیات، فردوسی مشهد تقدیر و سپاسگزاری می شود.

فصل اول:

کلیات

کلیات:

۱-۱- بیان مسأله:

شاهرخ ، دومین پادشاه تیموری است. وی ۳۸ سال سلطنت کرد . (۸۵۰-۸۱۲ هـ . ق) جانشینی او همراه با مشکلات اولیه بوده است . پدرش تیمور مشهور به لنگ، ایران را در چند نوبت فتح کرد و فرزندان او هر یک چند سال بر ایران و افغانستان و سمرقند و بخارا و سرزمینهای اطراف حکومت کرده اند.

شاهرخ از نظر نژادی به تاتارها و مغول های وابسته است ولی در خراسان بزرگ ، مهد فرهنگ و تمدن ایران پرورش یافته و در طول دوران سلطنت خود از وجود وزیران بزرگ ایرانی بهره برده است.

این نوشته بر آن است که با تحقیق و تفحص در دوران شاهرخ به خصوص در زمینه وزارت و معرفی وزیران و بررسی نقش وزرای ایرانی و این که وزراء چه نقشی در اداره کشور و جهت دادن بر آن بر عهده داشته اند. که بار اصلی اداره کشور در عصر شاهرخ بر دوش وزیران ایرانی بوده است.

وزارت در این عصر تلاش کرده است تا فرهنگ و تمدن و هنر و ادب ایرانی و زبان فارسی را در بین تاتارها و مغول ها رواج دهد و امپراطوران جنگ افروز تیموری را به اسکان و تولید مراکز علمی و فرهنگی بکشاند. پژوهش پیش رو هم چنین در پی کشف میزان شایسته سالاری در انتخاب وزیران و معیار و ملاک انتخاب آنان و معرفی و بیان عملکرد وزیران شاهرخ تیموری بوده و در نهایت عمده ترین حامل های توسعه فرهنگ و زبان ایرانی و اقدامات فرهنگی و عمرانی و هنری در این دوره توسعه شاهرخ حاصل شده است و یا وزیران نیز در این زمینه نقش داشته اند.

۱-۲- اهداف تحقیق:

هدف از نگارش این تحقیق بررسی وضعیت وزارت در دوران تیموری به طور عام و عصر شاهرخ به طور خاص می باشد، تا بر این اساس روشن گردد که وزارت در نظام حکومت شاهرخ به عنوان یک رکن اساسی تلقی می شده است و

مبتنی بر تجربه دیوانی و حکومتی دوره های پیشین بوده است. در کار اداره کشور به خصوص وزارت تأکید و تکیه کلی بر وزیران ایرانی و آن هم افراد شایسته بوده و همچنین شناخت جایگاه وزارت و معرفی وزیران این دوره مد نظر می باشد.

۱-۳- ابعاد مسأله:

در این پژوهش به بررسی چگونگی اوضاع سیاسی در دوران شاهرخ و جهت گیری های حکومت پرداخته شده است . نظام حکومت شاهرخ دارای چه ویژگی های بوده و نهاد وزارت در آن چه جایگاه و کارکردی داشته است. اقدامات و اعمال آنها نحوه گزینش آنان و فعالیت های فرهنگی و معماری و عمرانی آنان بر چه پایه هایی استوار بوده است و نقش ایرانیان (وزارت) در عصر شاهرخ چگونه بوده است.

۱-۴- سوالات تحقیق:

سوالاتی که در این تحقیق در پی پاسخ گویی به آن ها هستیم عبارتند از :

الف : سوال اصلی

۱- وزرای عصر شاهرخ تیموری چه کسانی بودند و چه نقشی در تحولات اداری ، سیاسی ، فرهنگی و عمرانی و ...

ایران در این دوره ایفا کردند؟

ب: سوالات فرعی

۱- نظام حکومت تیمور تا چه میزان بر افراد شایسته و نخبه استوار بوده است و معیارهای انتخاب وزیر چه بوده است؟

۲- وزیران ایرانی چه نقشی در اداره کشور و جهت دادن به آن بر عهده داشته اند؟

۱-۵- فرضیات:

در این مجموعه به دنبال اثبات فرضیه های زیر می باشیم:

الف) فرضیات اصلی

۱- وزیران ایرانی دوره شاهرخ بیشتر در زمینه های فرهنگی و هنری و عمرانی نقش عمده داشته اند.

۲- نقش ایرانیان در دیوان وزارت عصر شاهرخ ، اساسی و بسیار مهم و قابل توجه بوده است.

ب) فرضیات فرعی

۱- وزیران ایرانی دوره شاهرخ از بین افراد شایسته و باسواد انتخاب می شدند.

۲- نقش عمده وزیران در زمینه های مالی و سیاسی کم رنگ تر یا در حیطه اختیارات شاهرخ بوده است.

۳- هنر و زبان و فرهنگ ایرانی توسط وزیران و یا شخص شاهرخ در تمامی مناطق تحت نفوذ شاهرخ رواج چشم گیری یافته است.

۱-۶- روش کار تحقیق:

در تحقیق پیش رو، ابتدا موضوع مورد نظر انتخاب شده ، سپس سوالات اصلی و فرعی و فرضیات مربوط به آن مطرح گردید که جهت اثبات یا رد فرضیه های ارائه شده به کتاب های منبع، مأخذ ، رجوع و مطالب مورد نیاز فیش برداری گردید.

در ادامه با تفحص ، تعقل و استفاده از تجربیات و توانایی های فکری و تفسیر و بررسی مطالب به همراه اظهار نظر های مخالفین و موافقین این مجموعه تدوین گردید.

۱-۷- پیشینه تحقیق:

در این زمینه علاوه بر منابع اصلی دوره تیموری، در سالهای اخیر پژوهش های انجام شده اما به جرأت می توان گفت از زاویه این نوشته که پیش روی شماست کم تر مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله خانم فوربزمنز کتابی در مورد تیموریان نوشته که توسط منصور صفت گل ترجمه و منتشر شده است و نیز حسین میرجعفری در مورد فرهنگ و تمدن این دوره کتابی نوشته است که انتشارات سمت به چاپ آن مبادرت ورزیده و از جمله کتابهای درسی دوره تیموری به

شمار می آید و نوشته های دیگری که درباره تیموریان سخن گفته اند، اما هیچکدام از آنها به طور خاص به امر وزارت نپرداخته بلکه به صورت کلی مسائل را بیان کرده اند.

۱-۸- مشکلات تحقیق :

یکی از مشکلات عمده پیش روی این تحقیق این است که منابع این دوره و مأخذ که برگرفته از منابع می باشد، کمتر به مسئله وزیران و وزارت پرداخته است. دلیل این امر را می تواند حضور پادشاهان در امر تاریخ نگاری دوره تیموریان تلقی شود زیرا اکثر منابع دوره تیموری بنا به دستور و سفارش شاهان نوشته شده است و لذا بیشتر مطالب آن بر سر مسائل جانشینی و جنگ و درگیریها و اقدامات آنان بوده است.

لذا می توان گفت فقر منابع در بررسی وزارت و وزیران دوره شاهرخ، مشکل اساسی پیش رو بوده و با وجود تحقیقات فراوان و بدست آوردن اکثر منابع تیموری، حتی منابع خاص آن دوره که فقط به معرفی وزیران پرداخته است، باز هم مطالب بسیار اندک بود، حتی در برخی موارد از وزراء مورد نظر حتی نامی هم برده نشده است. در مراجعه به سایت های اینترنتی نیز، این مشکل هم چنان پا برجا بوده و در سایت ها هیچ گونه اطلاعاتی درباره وزیران (به جز دو مورد) موجود نبوده و حتی بعضی از این سایت ها فقط نامی از وزراء را ذکر کرده و در واقع بصورت فراخوان، اطلاعات را از دیگران خواستار شده اند.

۱-۹- معرفی برخی از منابع دوره تیموری

۱- زندگی شگف آور تیمور (عجائب المقدور فی نواب تیمور)

مؤلف این کتاب، ابوالعباس احمدبن عبدالله معروف به ابن عربشاه که در سال ۷۹۱ هـ. ق در دمشق ولادت یافته و تقریباً در زمان حمله تیمور به دمشق که در سال ۸۰۳ هـ. ق اتفاق افتاد دوازده ساله بوده که به همراه خانواده به سمرقند کوچانیده شده است. در مورد این که مسافرت به سمرقند وی و خانواده اش به صورت اجباری یا با رضایت و دلخواه شکل گرفته است، ذکری از ابن عربشاه دیده نمی شود.

برخی دیگر او را ایرانی الاصل می دانند. به هر حال چیزی که روشن است، ابن عربشاه با استفاده از محیط ایران و تربیت و بهره بردن از محضر اساتید علم و ادب در ایران اثرات ارزشمند خویش را تالیف کرده است.

ابن عربشاه چهارسال پس از مرگ تیمور، از سمرقند خارج شد و به شهرهای مختلف سفر کرد و مدتی در عثمانی مشیگری و دبیری سلطان محمد عثمانی را دارا بوده و به سبب تسلط بر زبانهای ترکی و مغولی و عربی نگارش رسائل به او واگذار شد. ترجمه چند کتاب از عربی و فارسی به ترکی محصول همین دوران بوده است.

اقامت او در عثمانی تا سال ۸۳۴ هـ. ق به طول انجامید. سپس به دمشق و قاهره رفت تا اینکه در ۸۴۰ هـ. ق دست به تالیف کتاب مشهور خود عجایب المقدور فی نوائب التیمور زد.

اما درباره نگارش عجائب المقدور که برخی آن را مغرضانه قلمداد کرده اند، باید گفت، ابن عربشاه در دوران زندگی خود آنچه را شخصاً دیده و یا از دوستان موثق شنیده است بدون مبالغه و گزافه گویی همراه با اطلاعات ارزنده و مفیدی که ارزش تاریخی دارند به رشته تحریر کشیده است و بر خلاف نویسندگان چاپلوس و ریاکار آن زمان که تیمور و فرزندانش را ستوده اند، وی حوادث و ماجراهای عصر تیمور را به صورت عادی بیان کرده است و وقایع و لشکرکشی ها، تدابیر جنگی، نیرنگ ها، پیمان شکنی ها، خونریزی ها و کشتار تیمور را که هیچ کس نمی تواند آن را انکار کند، آن طور که بوده وصف کرده است و در کنار آن از هوش و ذکاوت، زیرکی، متانت، بلند نظری، احاطه به تواریخ و سیر سلوک و دگر صفات تیمور نیز یاد کرده است.

عجائب المقدور از جمله اثراتی است که در آن دوران با اندک دید انتقادی نسبت به تیمور نوشته شده است و گاهی دانسته، اوضاع و احوال عصر تیمور را به باد انتقاد گرفته است و این نشان از استقلال رأی ابن عربشاه داشته است. از جمله اثرات وی می توان به کتاب های برهان الفارص بقول المعارض، کتاب عقود النصیحه، غره السیر فی دول التترک و التتر اشاره کرد.

ابن عربشاه در سال ۸۵۴ هـ.ق در مصر وفات یافت. از آنجایی که ابن عربشاه در اثر ذکر شده خویش به اوصاف و اوضاع و احوال سیاسی عصر تیمور پرداخته است لذا در این نوشته، از این اثر در فصل دوم در قسمت بر آمدن تیمور استفاده گردیده است.

۲- تزوکات تیموری «واقعات یا ملفوظات تیموری»

کتابی است ترجمه شده به فارسی، توسط شخصی به نام ابوطالب حسینی تربتی که بنابر ادعای این فرد، اصل کتاب به زبان ترکی جغتایی و به انشای امیر تیمور گورکان بوده است و در واقع یاد داشته‌های شخصی او بوده از وقایع سلطنت خودش.

این کتاب دو قسمت دارد: یکی ملفوظات و دیگری تزوک یا تزوکات (به معنی قاعده و قانون)

درباره این کتاب چنین آورده اند که گویا این کتاب اصل ترکی نداشته و انشای امیر تیمور نبوده است. ابوطالب حسینی مترجم این کتاب از ترکی به فارسی در مقدمه ای که نوشته می گوید، که در کتابخانه جعفر پاشاه حاکم یمن کتابی ترکی دیدم از ملفوظات تیمور صاحبقران که آن را از ترکی به فارسی ترجمه کردم.

اما اینکه در عهد تیموری یادداشتهایی درباره واقعات زندگی او نوشته می شده است (توسط شخص تیمور یا بقلم وقایع نگاران) تردیدی وجود ندارد. زیرا نظام الدین شامی و شرف الدین علی یزدی هر دو در نگارش آثار خود از آن استفاده کرده اند و در ظفر نامه شامی نیز بدین امر اشاره شده است.

شرف الدین علی یزدی به طور مفصل در این مورد اشاراتی دارد مبنی بر اینکه تیمور را در سفر و حضر همیشه عده ای از سادات و علما و اهل فضل و و دانش و منشیان و دبیران ایرانی همراهی می کردند و طبق دستور وی هر چه به وقوع می پیوست، به خصوص کارها و افعال و دستورات و گفته های شخص تیمور را به رشته تحریر در می آوردند.

این موارد نشان می دهد که اثر ذکر شده بر خلاف نظر برخی که آن را اختراع مترجم می دانند، بر گرفته از نظرات و آراء شخص تیمور است که یا توسط شخص وی و به ظن قوی توسط وقایع نگاران نوشته شده است.

اثر یاد شده به زبان های انگلیسی و فرانسه (قسمت تزوکات) ترجمه شده است و مقاله ای مفصل به آلمانی درباره آن نوشته شده است. لازم به ذکر است که تزوکات تیموری گاهی به هر دو قسمت کتاب گفته می شود. از کتاب مذکور در نوشته ی پیش رو در فصل سوم (ساختار حکومتی) و فصل چهارم (ملاک و معیار وزیران) استفاده گردیده است.

۲- زبده التواریخ:

مؤلف این کتاب «عبدالله بن لطف الله بن عبدالرشید البهدا دینی الخوافی المدعو به حافظ ابرو» است که تاریخ تولد وی دقیقاً مشخص نیست و وجه تسمیه وی به حافظ ابرو نیز کاملاً مشخص نیست که آیا به دلیل اینکه حافظ کلام الله مجید و احادیث پیامبر بوده و یا به خاطر ابروی او بوده است.

از روزگار کودکی و آغاز جوانی حافظ ابرو اطلاع چندانی در دست نیست، درباره محل تولد او نیز اختلاف نظر است. اما خود حافظ ابرو در برخی از تالیفات خود را «لطف الله بن عبدالرشید البهدا دنی المدعو به حافظ ابرو» خوانده است. بهدادین از روستا های خواف است و حافظ ابرو در جغرافیای تاریخی خراسان بدان اشاره داشته است.

مورخانی همچون خواند میر وی را هروی (از هرات) می دانند، دلیل این امر شاید این باشد که نمی خواهند مورخ بزرگی مانند حافظ ابرو را به یک روستا نسبت دهند. اما تحقیقات و پژوهش های انجام یافته توسط مورخان امروزی (قزوینی - نوائی) روشن ساخته که قطعاً او بهدادینی و خوافی است.

حافظ ابرو در جوانی از خد متگزاران تیمور بوده است و در اکثر مسافرت های جنگی وی بوده و در زمره منشیان امیر تیمور می باشد. چنانکه خود وی در ذیل جامع التواریخ رشیدی متذکر می شود کتاب مکتوبات را در اردوی امیر تیمور نوشته است. حافظ ابرو علاوه بر کار تاریخ نویسی به کارهای دیگر نیز مامور شده که مربوط به جنگ و تدابیر نقشه های جنگی بوده است.